

Čovjek i priroda – Prilog određivanju odnosa

Urednik: Tomislav Krznar, izdanje PERGAMENA d.o.o.,
Zagreb, 2013, 405. str.

U Zagrebu je 2013. godine, a u izdanju "PERGAMENE", štampana i svjetlo dana ugledala publikacija *Čovjek i priroda – Prilog određivanju odnosa*, urednika Tomislava Krznara. Riječ je o signifikantnom djelu u kojem su sabrani već ranije objavljeni tekstovi. Krznar je ovdje prikupio eseje, znanstvene radove, priloge s naučnih skupova, koji zajedno čine jednu komplementarnu cjelinu. Postoje viševrni radovi koji eksplicitno govore o gore spomenutoj temi, bilo da su to eseji, tematski zbornici, monografije i druge publikacije, koje tretiraju jednodimenzionalni pristup, ova publikacija predstavlja interdisciplinarno rasvjetljavanje navedene bioetičke problematike. Ovo je jedna od glavnih intencija urednika, kako i sam navodi u predgovoru, odgovarajući na pitanje zašto se odlučio na sastavljanje obimnog Zbornika.

Zbornik *Čovjek i priroda – Prilog određivanju odnosa* sastoji se od predgovora i sedam iscrpnih poglavlja. Na kraju zbornika dodani su prilozi: izabrana bibliografija, sažeci na engleskom i njemačkom jeziku, bilješka o tekstovima te bilješka o autorima priloga.

Prvo poglavlje zbornika pod nazivom "Čovjek i priroda: Prilog određivanju odnosa" sadrži dva teksta. Prvi je tekst "Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza" Ivana Cifrića. Autor prikazuje razumijevanje krize sa stanovišta današnjih generacija, koje u svijesti imaju prihvatanje činjenice da je ekološka kriza rezultat poremećaja prirodnih i socijalnih sistema. Dakle, ekološka kriza, na globalnom planu, jeste stanje s kojim se ne trebamo miriti, a što nam treba biti urgentan poticaj ka promjeni u svim segmentima društva, jer je u konačnici ekološ-

ka kriza posljedica neadekvatnih rješenja industrijske civilizacije. Slijedi tekst Davorke Matić, pod nazivom "Moderna znanost i koncepcija prirode i čovjeka". Potpisnica redova ovoga rada pita se direktno, kako se moderna znanost i tehnika odražava, te kakve implikacije izaziva na čovjeka i prirodu? Jasno je da je savremena civilizacija antropocentrična, promjene u filozofskoj slici prirode, pretpostavljaju modernu znanost, koja u svojoj koncepciji čovjeka teorijski priprema i opravdava destrukciju prirode; znanost je oruđe, a priroda sredstvo za postizanje nadmoći čovjeka nad prirodnim resursima.

Drugo poglavlje, naslovljeno "Korijeni ekološke krize", čine četiri priloga od kojih je prvi "Gospodari i vlasnici prirode". Tekst objavljen davne 1951. godine, a tematizira ekološkopovijesne temelje krize, kroz Descartesovu raspravu, nastojeći spoznati prirodu, na sebi svojstven način, te u kontekstu odnosa prema prirodi odgovoriti na sveprisutno pitanje da li je čovjek spreman prekinuti uništenje prirode, ili je osuđen na smrt. Sljedeći tekst sačinjavaju dijelovi Baconova (Francis Bacon) *Novog organona*, a naslovljen je kao "Moć i posjedovanje". Poznata izreka koja je imala nedvosmislenu ulogu u stvaranju savremenog

svjetonazora "znanje je moć" jasno odražava filozofski nauk nastojanja čovjeka da pomoću znanja, spoznaje i iskustva o onome što je jasno i neokaljano u prirodi tj. što je izvjesno, ukaže na instrumentalnu svrhu znanja o prirodi. Kao treći tekst, čitatelj ima priliku pročitati jednu opsežnu raspravu preuzetu iz djela *Filozofija ekološke krize. Moskovska predavanja* Vittorija Höslea, gdje se bez oklijevanja iznosi viđenje duhovnopovijesnog temelja ekološke krize, kako je i naslovljen ovaj tekst. Neosporno je da je moderna tehnika čovjeku olakšala život, posebno u tehnološko-pragmatičnom smislu, ali je ostavila malo prostora za razum da prodre u lokomotivu tog voza koji nezaustavljivo juri, gdje se prekoračuje svaka granica u bezobzirnosti prema prirodi. Potom, slijedi rad Snježane Hasnaš "Priroda i čovjek", gdje autorica konstatira da se s prosvjetiteljstvom dobijaju novi obrisi jednog specifičnog nazora: prirodnoznanstvenog mehanicističkog materijalizma. Ali, kolika je čovjekova sloboda djelovanja? U navedenom tekstu iznosi se kritički osvrt na izložene probleme u pogledu međudnosa filozofije, čovjeka i prirode. Kao što Horkheimer i Adorno kažu, ljudi teže gospodarenju nad prirodom, što jeste instrumentalizacija uma putem tehnike, čime dolazi do

praktične dehumanizacije.

Poglavlje “Okoliš u globalnom kontekstu”, treće u nizu, donosi tri nova priloga. Prvi je “Okoliš” Singerove knjige *Praktična etika*. Mnogi će se složiti s njegovom tezom da bi okoliš mogao svoj spas naći u recikliranju, dok sunovrat vidi u rasipnosti i bespotrebnoj potrošnji. Izlažući koncept etike zaštite okoliša, nudi moguća rješenja, gdje opet vrijedi svakako ponovo napomenuti da je cjelovitost prirode značajno narušena. Slijedi tekst Tomislava Krznara “Globalizacija kao destruktor identiteta. Primjer okolišnog osiromašnja”. Čini se opravdanim primijetiti kako bi u savremenom dobu i vremenu globalizacije nužno bilo iznaći relevantne odgovore, a sve unutar odnosa i neposrednog djelovanja globalizacije na čovjeka i prirodu i obratno, na što je, kroz kritiku, filozofija posebno pozvana. Autor brižljivo stremi ka sveopćem upozorenju o potrebi spoznaje moguće opasnosti neoliberalne ekonomije, koje mogu biti prepreka za pronalaženje pravnih i moralnih rješenja, a sve kako bi se spriječilo ili barem umanjilo bespoštedno trošenje i destrukcija prirodnih i kulturnih resursa lokalnih zajednica. Krznar upravo nudi jedan takav pogled na svijet koji prirodu vidi kao objekt trošenja i skladište otpada. Naredni rad pod nazivom

“Bios i etos – okoliš u bioetičkoj paradigmi” potpisuje Ivan Cifrić. Autor osobnim stavovima otvara mogućnosti ljudskog djelovanja, što ga u njegovoj biološkoj, filozofskoj, teološkoj osebujnosti smješta u posve novi, širi kontekst odgovornosti za živi i neživi svijet. Kada je riječ o “novoj bioetičkoj paradigmi”, u jednom smislu ona podrazumijeva proširenje pojma “život” ne samo na ljudski, nego na sve oblike života koji opstoje. Ovaj bioetički diskurs razumijeva život i okoliš kao nerazdvojne karike u kojem se otvara šansa da se život shvati u njegovu supstancijalnom značenju.

U četvrtom poglavlju “Čovjek i ne-ljudska živa bića”, koje je po obimu i broju priloga najveće, uvršteno je šest radova. Prvi prilog ovog dijela publikacije jeste tekst “Samovrijednost prirodnog svijeta i zajednica prava prirode” autora Klause Michaela Meyer-Abicha. Važan dio ovog priloga čini rasprava o vlasništvu, posebno sa stanovišta prirodnog svijeta koji ne može biti čovjekov posjed. Njegovo viđenje etičke teorije odnosa prema prirodnom svijetu utemeljno je na povezanosti, a ne sukobu i gospodarenju čovjeka nad prirodom. Dakle, jedan holistički pristup, u kojem ljudi, životinje, biljke čine cjelinu ne isključujući jedna drugu. Ovaj i naredni priloz

ovog poglavlja jesu svojevrsni nastavak prethodnog dijela publikacije, a s tim u vezi jeste i tekst Petera Singera "Vladavina čovjeka. Kratka povijest specizma". Autor oslikava povijesni presjek čovjeka i prirode u kojem dvonožac dominantno prisvaja prava da gospodari prirodnim svijetom. Opravdava li nužna svrhovitost, neljudskih živih bića, životinja i biljaka, vladarsko-egoistično postupanje čovjeka prema istim? Navodi mišljenja istaknutih mislioca Zapada, napose kršćanskih, te unutar filozofskog i teološkog diskursa iznosi vlastite stavove o ovim pitanjima. Slijedi treći prilog ovog dijela publikacije Ante Čovića "Biotička zajednica kao temelj ljudske odgovornosti za ne – ljudska živa bića". Autor traga za mogućim teorijskim temeljom, na kojem bi se mogla zasnovati odgovornost prema živom svijetu. On elaborira jasnu povezanost čovjeka i živog svijeta, a budući da je riječ o čovjeku kao moralnom biću, autor zagovara mogućnost razvoja odgovornosti u nekoliko dimenzija. Naredni je prilog Fritza Jahra, njemačkog teologa, "Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama". Riječ je o radu objavljenom davne 1927. godine u časopisu *Kosmos*. Smatra se početkom evropske bioetike, u kojem nastoji prikazati nov odnos čovjeka prema živom svijetu. To bi

prvenstveno podrazumijevalo da u pogledu permanentnog samoodgoja učinimo promišljene korake u moralnom djelovanju, a što je postulirao kroz stav: "Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!" Sljedećim prilogom Kati-ce Knezović pod naslovom "'Moralni status' biljaka u bioetičkoj prosudbi biljne genske tehnologije" ulazi se u razmatranje odnosa čovjeka prema biljkama. 'Moralni status' nije do kraja određen u pogledu čovjekova ophođenja naspram viševrskih kultura biljaka. U pogledu savremene prehrambene industrije i biljne genske tehnologije, sve je više bioetičkih rasprava o etičkom vrednovanju "intervencija" modernog čovjeka, koje su usmjerene ka ciljevima i posljedicama, a ne samo na metode genetičkog inženjeringa. Stoga, autorica se pita može li se čovjek ponašati pogrešno prema biljkama i jesu li posljedice takvog djelovanja etički relevantne? Posljednji prilog u ovom dijelu zbornika je članak Valerija Vrčeka "Esej o znanosti i GMO-u". O kraćem kritičkom osvrtu autor izdvaja iz široke lepeze prigovora ona četiri za koje smatra da su krucijalne važnosti: fatalizam, ekonomska nepismenost, neuspjeh GM-patenata i načelo opreznosti. Nameće se pitanje, jesu li doista GM-usjevi neko

znanstveno ili čudotvorno rješenje za potrebe čovječanstva? Jasno je da su GM-usjevi "izum" moderne biotehnološke industrije i da su postali "roba iz dućana" multinacionalnih kompanija. Upotreba ovih usjeva direktan je atak na cjelinu prirode i okoliš, jer su ovi patenti postali rizik za civilizaciju, kako to Vrček sumira u svojoj studiji: "Oni su tek smjesa profita i rizika; profit je za vlasnika patenta, dok rizik dijele ljudi i priroda". U ovom kontekstu, priređivaču zbornika učinilo se na kraju ovog poglavlja donijeti prikladni bioetički dokument *Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu*, a u sklopu kojeg se razmatra problematika GMO-a, u odnosu na suverenost života.

U petom dijelu publikacije uvršteni su prilozi koji nisu toliko uobičajeni kada je riječ o društveno-humanističkim istraživanjima, ali u bioetičkom upotpunjuje današnju sliku odnosa čovjeka spram okoline. "Lov u kulturnom kontekstu" naziv je ovog poglavlja koji čine dva teksta. Tomislav Krznar lijepim vezom misli i skladom riječi nastoji rasvijetliti neke sporove oko lova, tragom misli španskog filozofa Josea Ortege y Gasseta. U prilogu "Lov – sport ili destrukcija? Tragom misli Josea Ortege y Gasseta" autor tematizira fenomen lova, unutar ovog društveno-hu-

manističkog diskursa, koji u svojim šarolikim dimenzijama duboko utkan u čovjekovo povijesno naslijeđe i svijest. U savremenim industrijskim društvima lov nije više osnovni prehrambeni alat, često se ne lovi radi hrane, niti u cilju očuvanja prirodne sredine, nego najprije iz razloga koji oslikava destruktivnu potrebu čovjeka u ovladavanju nad prirodom. U tom pogledu, autor osjeća da je potrebno lov sagledati u smislu specifičnog mehanizma, kojim se dovodi u pitanje opstanak brojnih životinjskih vrsta. Drugi prilog ovog dijela publikacije jeste članak Tomislava Markusa "Dobro došli kući u Pleistocen. Ekološka misao Paula Shepada". U tekstu autor skicira mišljenje Paula Shepada, jednog od najznačajnijih ekoloških mislilaca, čija misao nije mnogo poznata u našem okruženju. Teze koje je Shepard razvijao od 1960-ih do sredine 1990-ih godina izražavaju nezadovoljstvo antinaturalističkim stavovima nekih filozofa i znanstvenika sociologije. Zapravo, riječ je o tome da čovjek ne može bez divljine koja mu je potrebna za njegovo psihološko i fizičko zdravlje, ali i duhovno sazrijevanje.

Šesto poglavlje «Obrisi feminističke ekologije» sačinjavaju dva priloga. Kako nam sugeriraju teorije ekofeminizma, patrijarhat je ujedno u temelju ekološke krize.

Na taj način očituje se dvostruka opresija: prema ženi i prema prirodi. Koji je odnos žene prema prirodi? Je li moguć manje destruktivan oblik društvenog ustroja? Za odgovorima na ova i slična pitanja tragamo u šestom poglavlju. Marija Geiger Zeman u tekstu "Kako je okoliš postao feminističko pitanje ili što je zapravo ekofeminizam?", polazi od pretpostavke, koju sugeriraju teorije ekofeminizma da je unutar pluriperspektivnog pristupa ovog pokreta, patrijarhat shvaćen osnovom uništenja prirode. Drugi je prilog članak Hrvoje Jurića "Žene i priroda. Prilozi za kritiku ekofeminizma», u kojem autor nastoji iznijeti viševersne definicije, te povijesne okolnosti nastanka pokreta ekofeminizma (ili ekofeminizama) i dati okvir za njegovu kritiku. U prvom odjeljku Jurić je nastojao prikazati osnovne crte ekofeminističke kritike, a nastavak je posvetio kritici ekofeminizma.

Kako razumjeti višestruko značenje pojma prirode? Na koji način ponuditi zadovoljavajući odgovor i formirati takav filozofsko-etički koncept koji bi barem dijelom ponudio rješenja za probleme koji su prethodno spominjani?

U posljednjem, sedmom dijelu zbornika, donosimo dva priloga koji nude obuhvatni prikaz ranije iznesenih problema. U prvom

prilogu "Bioetika i mnogostrukost pojmova prirode" autor Thomas Sören Hoffman analizira pojam prirode od metafizičkog i prirodnoznanstvenog do komplementarno-medijalnog pojma prirode, za koji smatra da je najzahvalniji za bioetiku, napose integrativnu bioetiku, kako bi u narednim vremenima uspjeli u mišljenju i odnosu proširiti naše horizonte. Ivan Cifrić autor je posljednjeg priloga u ovom zborniku naslovljenom "Bioetička ekumena. Potreba za orijentacijskim znanjem". Autor prikazuje odnos čovjeka i prirode kroz analizu bioetičke, kulturne i antropobiotske zajednice, u čemu je naglasak na konfliktu bioetičke i kulturne ekumene, što kao direktnu posljedicu ima sve veće uništenje živoga svijeta. Autor predlaže kao rješenje sveobuhvatnu bioetičku edukaciju koja bi omogućila orijentacijsko snalaženje u ophođenju prema životu. Za ovo su odgoj i obrazovanje u porodici, školi, medijima itd. posebno pozvani da preispitaju mogućnosti preuzimanja uloge širenja bioetičkog senzibiliteta.

Tomislav Krznar, kao jedan od autora iz reda balkanskih znanstvenika i bioetičara, manje je poznat našem čitateljskom populusu. On je docent na Katedri za filozofiju i sociologiju Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Ovo djelo, kao i prethodna, proizišla su iz predanog rada i pera filozofa koji posjeduje zavidno znanje i iskustvo u oblasti bioetike. Bioetika, a napose integrativna, nije nepoznata našem čitateljstvu, čemu umnogome doprinose mnogi koji u Bosni i Hercegovini vrijedno rade na poboljšanju kulture bioetičkog diskursa. Uz brojne znanstvene, stručne i popularne radove s područja filozofije, religijologije, bioetike i lovstva, objavio je i knjige *Bioetički mozaik. Pokušaj prikaza okolišne problematike u bioetičkom kontekstu* (2009.) i *Znanje i destrukcija. Integrativna bioetika i problemi zaštite okoliša* (2011.).

Ova knjiga prvenstveno je namijenjena studentskoj populaciji, ali i svima onima koji u svom intelektualnom profiliranju nastoje imati uvida u ovu problematiku. Ova knjiga, također, može poslužiti kao svojevrsan prilog i koristan izvor prilikom pripreme izvornih naučnih radova, eseja, priloga za razne časopise društveno-humanističke orijentacije. Iako djelo nije novina u našim akademskim krugovima, možemo naglasiti da itekako može poslužiti studentima religijologije, teologije, filozofije u njihovu studiju i kritičkom promišljanju.

Hamza Muratspahić

UDK 316.62:32

Kompendij političkog ponašanja Džebraila Bajramovića

Džebrail Bajramović, Političko ponašanje, Platform CMC d.o.o Sarajevo, Sarajevo, 2014.

Knjiga *Političko ponašanje* autora Džebraila Bajramovića zasigurno predstavlja vrijedan politički diskurs u znanstvenom opusu politike kao najznačajnijeg oblika društvene svijesti, što je autor, aplicirajući na bh. društveno-političke prilike, s ovom knjigom nastojao

unijeti novo svjetlo u ovaj segment društvene znanosti.

Džebrail Bajramović, rođeni Goraždanin, s navršениh 19 godina stao je u redove odbrane svoga grada, kojeg su agresorske horde s krajnje morbidnom strašću razarale tokom cijelog nemilosrdnog